

ISSN 1392-5369

*Specialusis ugdymas. 2012. Nr. 1 (26), 78–88**Special Education. 2012. No. 1 (26), 78–88*

LIETUVOS IR UKRAINOS AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE RENGIAMŲ SPECIALISTŲ PROFESINIŲ KOMPETENCIJŲ YPATUMŲ IR POREIKIO ANALIZĖ: AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS IR SOCIALINIŲ PARTNERIŲ VERTINIMAI

Darius Gerulaitis, Tatjana Bakanovienė, Neringa Povilaitienė

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai

Straipsnyje pateikiami sutelktos grupės, kurioje dalyvavo Lietuvos ir Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai bei aukštųjų mokyklų akademinės bendruomenės nariai (N = 83), tyrimo duomenys. Tai yra socioedukacinės situacijos, specialistų pasirengimo ir absolventų kompetencijų Lietuvoje ir Ukrainoje ekspertiniai vertinimai.

Kokybinio tyrimo – sutelktos grupės ir turinio analizės – rezultatai atskleidė, kad socioedukacinės problemos ir iššūkiai tiek Lietuvoje, tiek Ukrainoje, yra panašūs: didėjanti migracija, nedarbas, skurdas, priklausomybės ligų augimas, visuomenės pasyvumas ir socialinio dalyvavimo sumažėjimas. Sutelktos grupės tyrimo dalyviai (Lietuvos ir Ukrainos socialinio darbo ir pedagogikos praktikai bei darbdaviai ir akademinės bendruomenės nariai) išskyrė tokius teigiamus socialinių darbuotojų ir socialinių pedagogų rengimo aspektus: plačių teorinių ir dalykinių žinių suteikimas, praktinių įgūdžių formavimas, aukšta dėstytojų kvalifikacija. Neigiamais specialistų rengimo aspektais įvardyti medicininis, vadybinis žinių trūkumas ir būsimų specialistų atrankos pagal motyvaciją ir profesinę orientaciją spragos.

Esminiai žodžiai: *specialistų profesinės kompetencijos, vertinimai sutelktoje grupėje.*

Įvadas

Aukštasis mokslas paskutiniu dešimtmečiu iš „nacionalinės“ sferos perėjo į „regioninę“, „tarptautinę“ ir „globaliąją“. Bolonijos procesas, kurio esmė yra Europos universitetinių studijų derinimas ir integracija, ir su juo susijusios konvencijos (Lisabonos strategija, 1997; Prahos komunikatas, 2001; Salamankos konvencija, 2001; Berlyno komunikatas, 2003; Bergeno komunikatas, 2005) siekia sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę tam, kad būtų išplėstos piliečių įsidarbinimo galimybės ne tik lokaliame, nacionaliniame lygmenyje, bet ir bendroje Europos erdvėje, padidintas Europos ekonominis konkurencingumas, kuris lemia aukštojo mokslo tarptautinį konkurencingumą. Aukštojo mokslo erdvėje išvirtino nauji specialistų rengimo reikalavimai, ypač pabrėžiant kompetencijų, leidžiančių konkuruoti pasaulinėje darbo rinkoje, dirbti tarptautiniame lygmenyje, ugdymą. Aukštosios mokyklos tampa atviromis sistemomis ryšiams su aplinka, tad ir specialistų rengimas, viena vertus, turi atspindėti institucijų interesus, akademinės bendruomenės tikslus, o kita vertus, yra bendradarbiavimas su išorės institucijomis, organizacijomis, įmonėmis, kurios taip

pat diktuoja sąlygas specialistams konkuruoti darbo rinkoje.

Tiek ugdymas bendraja prasme, tiek aukštasis mokslas vertinant jį konkrečiai veikia dinamišką tarptautinės ekonomikos plėtrą ir vystymąsi (Johnsone, Teferra, 2004). Taip pat aukštasis mokslas yra pagrindinis socialinio gyvenimo, kultūrinės ir ekonominės plėtros ir palaikymo pasaulyje ramstis (Castells, 2001; Dill, Sporn, 1995; Newman, 2001). Dar daugiau, akademiinių institucijų prisidėjimas prie mokslo ir technologijų vystymosi ir raidos yra nekvestionuojamas jau daugelį amžių (Gibbson, 1994; Guruz, 2003; Scott, 1999). Todėl aukštojo mokslo institucijos turi išsiaiškinti būtiniausias šiuolaikinės visuomenės poreikius ir juos atliepti – kaip, pvz., gyventi rinkos sąlygomis (Clark, 1995), kurti ir būti inovatyvioms (van Vught, 2000), plėtoti vidinę universiteto struktūrą, atsižvelgiant į naująją misiją (Detomasi, 1995).

Universitetų modernizacija, Europos Tarybos nuomone, yra sietina ne tik su Lisabonos strategijos sėkme, bet ir gerokai platesniu vaidmeniu didėjančioje globalinėje ir žiniomis grįstoje ekonomikoje. Europos Taryba pabrėžia, kad universitetai turi didžiulį mokslinį ir edukacinį potencialą, tačiau jis nepakankamai panaudojamas eko-

nomikai, visuomenei ir verslui. Todėl Taryba siūlo tokius sėkmę lemiančius pokyčius kaip partnerystę su verslo bendruomenėmis; absolventams suteikti teisingą derinį gebėjimų ir kompetencijų, reikalingų darbo rinkai; didinti tarpdalykiškumą; stiprinti dialogą su socialiniais partneriais ir kt.

Nagrinėjant Lietuvai ir ES strategiškai artimos valstybės – Ukrainos – socialinės ir edukacinės situacijos bei specialistų rengimo niuansus, nustatyta, jog ši šalis, siekdama dalyvauti Europos socialinės, ekonominės, švietimo ir kt. integracijos procesuose, vis daugiau dėmesio skiria tokioms svarbioms sritims, kaip šalies visuomenės švietimas (Вища освіта України і Болонський процес, 2004).

45 Europos šalys, įskaitant Ukrainą, pasirašė Bolonijos proceso deklaraciją, kurioje pabrėžiami Europos bendradarbiavimo kokybės užtikrinimo aukštajame moksle poreikiai, susiję su studijų ir mokymosi proceso kokybės gerinimu, pasitikėjimo švietimu ir aukštojo mokslo stiprinimu, mobilumo, kvalifikacijų suderinamumo dalykais, Europos švietimo sistemos konkurencingumo didinimu. Nagrinėjant Bolonijos proceso diegimo Ukrainoje aspektus, reikia paminėti tai, jog Bolonijos procesas šalyje oficialiai pradėtas įgyvendinti nuo 2005 m. gegužės 19 dienos, pasirašius Bergeno konferencijos deklaraciją. Dabar jis oficialiai vyksta instituciniu ir nacionaliniu lygmenimis.

Ukrainos švietimo specialistai, atlikę šalies situacijos studijas (Болонський процес: Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу, 2004), be kita ko, konstatuoja, jog šalyje aktuali išlieka bendra aukštojo mokslo kokybės prastėjimo tendencija. Pastarąją lemia komunikacijos atotrūkis tarp dėstytojų, mokslininkų ir darbdavių (arba plačiau kalbant – tarp švietimo ir darbo rinkos). Tai yra aukštosios mokyklos, kurdamos ir įgyvendinamos studijų programos, mažai teatsižvelgia į visuomenės ir darbo rinkos poreikius, rengia ir darbo rinkai teikia labai plataus išsilavinimo specialistus (Болонський процес і вища школа України, 2004).

Analizuodami Ukrainos esamą situaciją, šios šalies ekspertai (Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки, 2006) nurodo egzistuojančius aukštojo mokslo plėtros trūkumus, susijusius su:

- partnerystės tarp universitetų ir įmonių ar organizacijų stoka;

- menku darbdavių dalyvavimu formuojant ugdymo turinį ir užtikrinant tinkamą profesinį ir praktinį jaunų žmonių mokymą;
- teritorine švietimo įstaigų (įskaitant universitetus) sklaida;
- menku universitetų vaidmeniu pramonės valdyje nacionaliniu ir regionų lygiu.

Kaip teigiama šioje švietimo plėtros koncepcijoje, Ukrainoje svarbus yra aukštos kokybės aukštojo mokslo ir universitetų absolventų įsidarbinimas ir dalyvavimas šalies darbo rinkoje. To pasiekti galima pasitelkiant aukštojo mokslo institucijų, mokslinių tyrimų įstaigų, diegiančių lanksčias švietimo programas ir informacines technologijas bei mokymą pagal Bolonijos deklaracijos nuostatas, ir įmonių partnerystę. Aukštojo mokslo strateginiai dokumentai nurodo kitus pagrindinius problemų sprendimo būdus, kurie yra susiję su Dakaro (1999), Paryžiaus (1998), Seulo (1999) pasaulinių forumų ir Bolonijos deklaracijos įgyvendinimu bei aktyviu dalyvavimu tarptautiniuose projektuose ir programose.

Taigi, šio tyrimo **probleminius kausimus** galima formuluoti taip: *kokia yra Lietuvos ir Ukrainos socioedukacinė situacija? Kaip Lietuvos ir Ukrainos specialistai – akademinės bendruomenės nariai ir socialinio darbo ir pedagogikos praktikai bei darbdaviai – vertina socialinę ir edukacinę pagalbą teikiančių specialistų pasirengimą? Kokiomis savybėmis ir kompetencijomis turėtų pasižymėti būsimieji specialistai (absolventai)?*

Tyrimo objektas – aukštųjų mokyklų akademinės bendruomenės ir socialinių partnerių socioedukacinės situacijos, specialistų pasirengimo ir absolventų kompetencijų Lietuvoje ir Ukrainoje vertinimai.

Tyrimo tikslas – atskleisti aukštųjų mokyklų akademinės bendruomenės ir socialinių partnerių socioedukacinės situacijos, specialistų pasirengimo ir absolventų kompetencijų Lietuvoje ir Ukrainoje vertinimus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Taikant sutelktos grupės metodą, atskleisti socialinio darbo ir pedagogikos specialistų profesinių kompetencijų ypatumus Lietuvos ir Ukrainos socialinio darbo ir pedagogikos praktikų bei darbdavių vertinimu.
2. Taikant sutelktos grupės metodą, atskleisti socialinio darbo ir pedagogikos specialistų profesinių kompetencijų ypatumus Lietuvos

ir Ukrainos akademinės bendruomenės narių vertinimu.

- Atlikus tyrimo dalyvių išsakytų praktinių patirčių individualius įvertinimus, taikant turinio analizės metodą, sugrupuoti juos pagal semantinius ryšius ir įvardyti gautas teiginių grupes.

Tyrimo imtis

Tyrimo taikyti patogiosios imties sudarymo principai, laikantis nuostatos, kad tyrimo dalyviai turėtų akademinės ir praktinės patirties socialinių problemų sprendimo ir ugdymo srityje Lietuvoje bei Ukrainoje. Tyrimo (sutelktos grupės) imtį sudarė: Lietuvos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai (N = 27), Šiaulių universiteto akademinės bendruomenės nariai (N = 18), Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai (N = 22) bei Kijevo *Open International University of Human Development „Ukraina“* universiteto akademinės bendruomenės nariai (N = 16). Iš viso kokybiniame tyrime dalyvavo 83 respondentai (N = 83) iš Lietuvos ir Ukrainos, sutelktos grupės sesijos truko 8 valandas (2 dienas po 4 valandas).

Tyrimo metodologija

Tyrimo naudojama kokybinė socialinio tyrimo metodologija, kuri mokslinėje literatūroje (Chiu, 2003; David, Sutton, 2004) yra traktuojama kaip palanki fenomeno interpretacijai, supratimui, įvairiam priežastingumui atskleisti ir gaunamiems tyrimo rezultatams aptarti diskusijoje. Kokybiniai tyrimai leidžia gauti įvairiapusę informaciją apie dominantį reiškinį (objektą, fenomeną), išaiškinti unikalinius faktus ir juos demonstruoti. Kokybinio tyrimo tikslas yra ne matuoti, bet suprasti reikšmes, kurias žmonės priskiria socialiniams reiškiniams.

Šiame tyrime taikytas kokybinis *sutelktos grupės* tyrimo metodas. Tai yra sėkmingas metodas siekiant gauti idėjų ir pasiūlymų (Cherchill, 2001). Diskusijos vedėjas užduoda tam tikras temas (atviro tipo klausimus) ir kartu žymi tyrimo dalyvių komentarus. Nagrinėjamą reiškinį siekiama analizuoti atsisakant išankstinių teorinių prielaidų, labiau orientuojantis į realios praktinės reprezentantų patirties atskleidimą ir aprašymą bei gautų duomenų reitingavimą. Tai yra gautų unikalų, praktinę ir profesinę tyrimo dalyvių patirtimi grįstų pasisakymų, refleksijų, minčių (teiginių)

surangavimą pagal išsakytų teiginių vertinimo vidurkius.

Kaip nurodoma mokslinėje, metodologinėje literatūroje (Guba, Lincoln, 1994; Miles, Hubertan, 1994; Wouderberg, 1991), sutelktos grupės metodas yra skirtas grupės, kurią sudaro nuo keleto iki keliolikos narių (ekspertų), nuomonei ir vertinimams apie tyrinėjama objektą išsiaiškinti ir atskleisti. Diskusija grupėje yra viena iš įvertinimo technikų, kurios dėka galima gauti gausios informacijos (Greenbaum, 1993; Krueger, 1994). Diskusijos metu jos dalyviai gali išsakyti savo mintis, jų atsakymai nėra įspraudžiami į tam tikrus rėmus, kaip tai įvyksta, pvz., taikant anketavimo metodą. Sutelktos grupės metu, norint gauti atsakymus į rūpimus klausimus, galima keisti pokalbio temą, diskusiją pakreipti pageidaujama linkme (Morgan, Krueger 1993).

Kaip teigia Chiu (2003), sutelkta grupė yra tinkama prieiga nagrinėti, atskleisti jautriems ir nepatogiams reiškiniams (*sensitive and embarrassing*), egzistuojantiems visuomenėje. Anot Krueger (1994), sutelkta grupė leidžia gauti patikimą nuomonių konsensuą ekspertų diskusijose. Metodo esmė yra gauti kuo daugiau ir įvairesnių nuomonių ir teiginių iš grupės diskusijose dalyvaujančių ekspertų, eliminuojant susitarimo tarp dalyvių galimybes. Jos yra užtikrinamos kviečiant išsakyti pagal tyrimo vedėjo (moderatoriaus) parengtas temas visus tyrimo dalyvius, turinčius praktinės ar teorinės nagrinėjamo reiškinio patirties.

Šiame tyrime surenkant ekspertų grupės nuomones taip pat laikytasi sisteminių principų. Tai labai svarbus šio metodo bruožas, kadangi užtikrina galimybę surinkti nuomonių įvairovę, patirties ir kompetencijų įvairiapusiškumą. Nuomonių spektras analizuojamas (sisteminamas) pačioje grupėje, naudojant grupinio pusiau struktūruoto (kadangi pagrindines temas tyrimo vedėjas yra parengęs iš anksto) interviu metodą. Diskusijos vyksta grupėje, kurioje tyrimo vedėjas kelia atviro tipo probleminius klausimus. Grupės nariai, t. y. universitetų bendruomenės ir socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdavių atstovai, reiškia nuomones, atspindinčias jų plačią profesinę, socialinę, edukacinę patirtį.

Išskirtų prasminių vienetų ir nominacijos turinio kontrolę tyrimo metu vykdo ekspertai. Taip siekiama turimo duomenų objektyvumo. Šiame tyrime įvardyti ir patvirtinti teiginių, suskirstytų į grupes pagal semantinį panašumą, pavadinimus

pasitelkta 7 ekspertų tarpdisciplininė komanda (mokslininkai, edukologai ir socialinio darbo praktikai) iš Lietuvos. Tai yra 5 vadinamieji vidiniai ekspertai (tie asmenys, kurie patys dalyvavo sutelktos grupės diskusijose) ir 2 išoriniai ekspertai (t.y. asmenys, tiesiogiai nedalyvavę diskusijose).

Atlikus tyrimą duomenų analizei taikytas kiekybinis *turinio analizės* metodas, kuris leido ne tik išskirti prasminius (analizės) vienetus, juos nominuoti, bet ir suskaičiuoti pagal balų vidurkius.

Tyrimo duomenų analizės metu išskirtos duomenų grupės (empiriniai referentai) yra traktuojamos kaip teoriniai konstruktai, kurie tampa nagrinėjamos problemos pagrindinėmis ašimis, prasminiais vienetais, įgalinančiais įvertinti nagrinėjamo reiškinio struktūrą, atlikti kokybinę situacijos analizę ir nustatyti pokyčių kryptingumą.

Be asmeninio tyrimo dalyvių nuomonių anonimiškumo, kas yra viena iš duomenų patikimumo sąlygų (Kvale, 1996; Žydzūnaitė, 2001) (išsakytos mintys nebuvo personalizuojamos), sutelktos grupės vedėjas laikėsi ir kitų etinių principų: 1) tyrimo dalyviai (tyrėjai ir reprezentantai) traktuojami kaip lygiaverčiai nuomonės kūrėjai; b) vartojama ne tiriamųjų, kas nurodo žemesnį tyrimo dalyvių statusą, o tyrimo dalyvių-ekspertų, kas nurodo pripažintą tyrimo dalyvių statusą, sąvoka.

Visos diskusijos sutelktoje grupėje vyko pagal šią struktūrą ir etapiškumą:

- visų tyrimo dalyvių susipažinimas, tyrimo ir diskusijų apibūdinimas, etinių susitikimo principų ir eigos (tai yra tam tikrų pasiūlytų taisyklių) pristatymas;
- probleminių klausimų iškėlimas;
- praktinių patirčių, refleksijų ir vertinimų (empirinių referentų) pateikimas grupinei diskusijai;
- visų tyrimo dalyvių išsakytų praktinių patirčių (empirinių referentų) individualus įvertinimas¹.

Vėliau tyrėjai įgyvendino dar du tyrimo etapus, tai yra:

1. visų tyrimo dalyvių išsakytų praktinių patirčių (empirinių referentų) surangavimas pagal individualius įvertinimus (vidurkius);
2. išsakytų praktinių patirčių, refleksijų ir vertinimų (empirinių referentų) kategorizavi-

mas, grupavimas pagal semantinius (prasminius) ryšius, įvardijant gautas teiginių grupes (kategorijų nominavimas). Tai yra turinio analizės metodo taikymas pasitelkiant 7 ekspertų komandą, siekiant duomenų objektyvumo.

Sutelktos grupės temos buvo parinktos remiantis teorinės analizės duomenimis (išanalizavus edukologinę, sociologinę, vadybinę literatūrą), taip siekiant tarpdisciplininio požiūrio į nagrinėjamą reiškinį.

Identifikuoti ir sutelktos grupės diskusijoms pateiktos šios diskusijų temos:

- aktualiausias Lietuvos ir Ukrainos socioedukacinės problemos;
- socialinių pedagogų ir socialinių darbuotojų rengimo proceso stiprybės ir silpnybės;
- svarbiausios socialinio pedagogo ir socialinio darbuotojo kompetencijos, būtinos absolventams.

Duomenų interpretacijos ir analizės principai. Kokybinių tyrimų duomenims apdoroti buvo taikoma:

- 1) Detalus atliekamų tyrimų (sutelktos grupės) aprašymas: principų, konteksto, struktūros, veiklos etapų, duomenų rinkimo ir apdoravimo.
- 2) Tyrimo metu gautų empirinių referentų nominavimas taikant turinio analizės metodo principus (7 mokslininkų komandos nariai atliko ekspertinį duomenų įvardijimą, siekiant užtikrinti patikimumo kriterijus).
- 3) Tyrimo metu gautų duomenų (empirinių referentų) reitingavimas (pagal tyrimo dalyvių įvardytą svarbą nuo 1 iki 3).

Tyrimo metu gautų duomenų (sudarytų kategorijų) interpretacijos atliktos remiantis keletu principų ir metodologinių nuostatų:

- *turinio aspektu:* duomenys interpretuojami tiesiogiai, remiantis empirinėmis ekspertų išsakytomis indikacijomis, reprezentuojančiomis socioedukacinės situacijos įvairias sritis, perspektyvas; analizuojama ne tik pirminė išorinė duomenų reikšmė, tačiau ieškomi ir papildomi giluminiai elementai ir jų sąryšiai.
- *reitingo aspektu:* kadangi visi kintamieji ir empiriniai referentai buvo tyrimo dalyvių reitinguoti (buvo prašoma įvardyti tris svarbiausius socioedukacinės situacijos aspektus (stiprybes ir silpnybes), sumuoti įvertinimai, kai pirmajam pasirinkimui skiriama 3 balai,

¹ Sumuoti įvertinimai, kai pirmajam pasirinkimui skiriama 3 balai, antrajam – 2, o trečiajam – 1 balas.

antrajam – 2, o trečiajam – 1 balas. Tada, pagal šiuos vertinimus (vidurkius – M) visi empiriniai referentai sureitinguoti. Tai leidžia tyrimo problemos turinį analizuoti pagal intensyvumą.

Tyrimo rezultatai

Socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikų ir darbdavių vertinimas. Tyrime dalyvavo socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai iš Lietuvos (N = 27) ir Ukrainos (N = 22), kurie vertino socialinio darbo ir pedagogikos specialistų kompetencijas.

Socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai Lietuvoje (žr. 1 lentelę) ir

Ukrainoje (žr. 2 lentelę) analizavo specialistų rengimo teigiamus ir neigiamus aspektus. Lietuvoje gana vieningai vertinamas socialinių darbuotojų poreikis, kartu pastebimas socialinių darbuotojų trūkumas, o ypač specialistų, dirbančių sveikatos, reabilitacijos ir gerovės srityje. Lietuvos darbdaviai kaip teigiamą aspektą akcentavo plačių teorinių / dalykinių žinių, apimančių ir psichologinių žinių suteikimą, praktinių, kolektyvinio darbo įgūdžių ugdymą bei bendražmogiškų savybių formavimą. Tyrimo dalyviams pasirodė nepakankama studentų atranka pagal orientaciją ir motyvaciją socialiniam darbui, dėl to gali būti sunku pasiekti aukštos studijų kokybės. Darbdaviai pageidautų, kad studentams būtų daugiau formuojami bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai.

1 lentelė

Teigiami ir neigiami aspektai Lietuvos socialinių darbuotojų rengimo procese (N = 27)

<i>Teigiami</i>				<i>Neigiami</i>			
Nr.	Kintamieji	M	SD	Nr.	Kintamieji	M	SD
1.	Socialinių darbuotojų reikalingumas	3	0,1	1.	Komunikabilumo įgūdžių stoka	3	0,1
2.	Kolektyvinis darbas	3	0,1	2.	Socialinių darbuotojų trūkumas	3	0,1
3.	Plačios teorinės / dalykinės žinios	2,88	0,35	3.	Praktinių įgūdžių stoka	2,72	0,67
4.	Praktinis mokymas	2,43	0,53	4.	Nepakankama atranka pagal žmogaus asmenines savybes	2	0,82
5.	Tolerantiškumo mokymas	1,5	0,58	5.	Studijų kokybė	1,67	0,52
6.	Psichologinės žinios	1,5	0,71	6.	Darbuotojų, dirbančių sveikatos ir gerovės srityje, stygius	1,5	0,70
Iš viso:		2,39		Iš viso:		2,32	

Pastaba. M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis.

Vertindami specialistų rengimo teigiamus ir neigiamus aspektus (žr. 2 lentelę), Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai nurodė, kad svarbiausia yra dėstytojų kvalifikacija, plataus profilio teorinių ir dalykinių žinių suteikimas, kam turi įtakos nemaža specialistų specializavimosi įvairiais klausimais įvairovė. Kaip teigiamą dalyką darbdaviai įvardijo praktinių įgūdžių formavimą, tačiau kaip neigiamą aspektą paminėjo, kad studentai gauna pernelyg daug teorijos, kurios jie nėra pakankamai pasirengę realizuoti praktikoje. Kaip neigiami rengimo

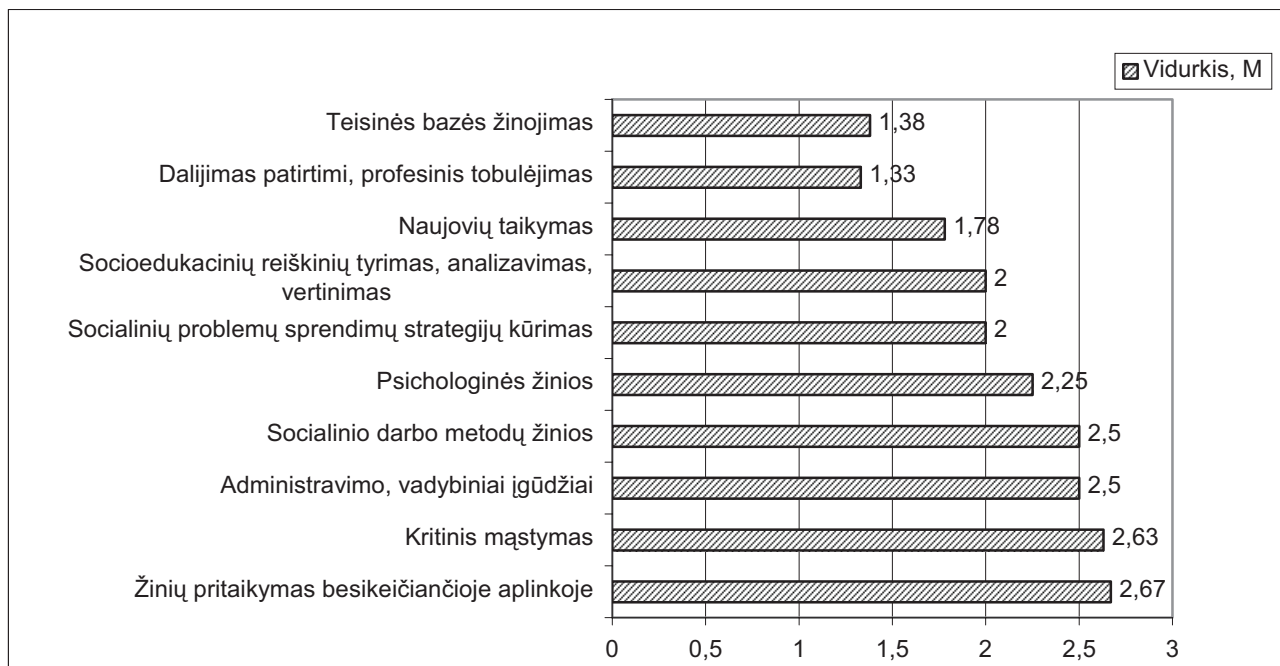
aspektai įvardyti psichologinių, medicininių, vadybinių žinių trūkumas ir tai, kad socialiniai darbuotojai nėra pakankamai pasirengę dirbti švietimo sistemoje. Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai ypač akcentuoja vadybinių, administracinių įgūdžių svarbą, nes socialinis darbuotojas yra palyginti nauja specialybė Ukrainoje, jos finansavimas gana menkas, todėl mokėjimas ieškoti alternatyvių finansavimo šaltinių, gebėjimas įsitvirtinti, susikurti sau darbo vietas vertintas kaip itin aktualus.

Teigiami ir neigiami aspektai Ukrainos socialinių darbuotojų rengimo procese (N = 22)

<i>Teigiami</i>				<i>Neigiami</i>			
Nr.	Kintamieji	M	SD	Nr.	Kintamieji	M	SD
1.	Dėstytojų kvalifikacija	3	0,1	1.	Teorijos perteklius	3	0
2.	Plačios teorinės / dalykinės žinios	2,89	0,33	2.	Praktinių įgūdžių stoka	2,33	0,65
3.	Specialistų įvairovė	2	0,1	3.	Psichologinių žinių trūkumas	2,3	0,82
4.	Praktinis mokymas	2	0,1	4.	Socialinių darbuotojų nepasirengimas dirbti švietimo įstaigoje	2,25	0,5
5.	Studentų mokslinis darbas	1	0,1	5.	Vadybinių gebėjimų stoka	2,25	0,5
				6.	Medicininis žinių trūkumas	2	1,41
Iš viso:		2,18		Iš viso:		2,26	

Lietuvos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai, pažymėdami svarbiausias, jų požiūriu, kompetencijas, būtinas absolventams, akcentavo gebėjimą taikyti teorines ir praktines žinias naudojant socialinio darbo modelius bei metodus. Be to, tai turėtų būti papildyta psichologinėmis žiniomis, socialiniam darbuotojui

būtinomis asmenybinėmis savybėmis. Absolventas turi turėti analitinių gebėjimų, būti komunikabilus, nuolat kelti savo kvalifikaciją, svarbus profesinis tobulėjimas, tačiau jis turėtų būti papildytas gebėjimu dalytis patirtimi, taikyti inovacijas (žr. 3 pav.).

1 pav. Socialinio darbuotojo ir pedagogo kompetencijos, būtinos absolventams (Lietuvos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikų ir darbdavių požiūriu)

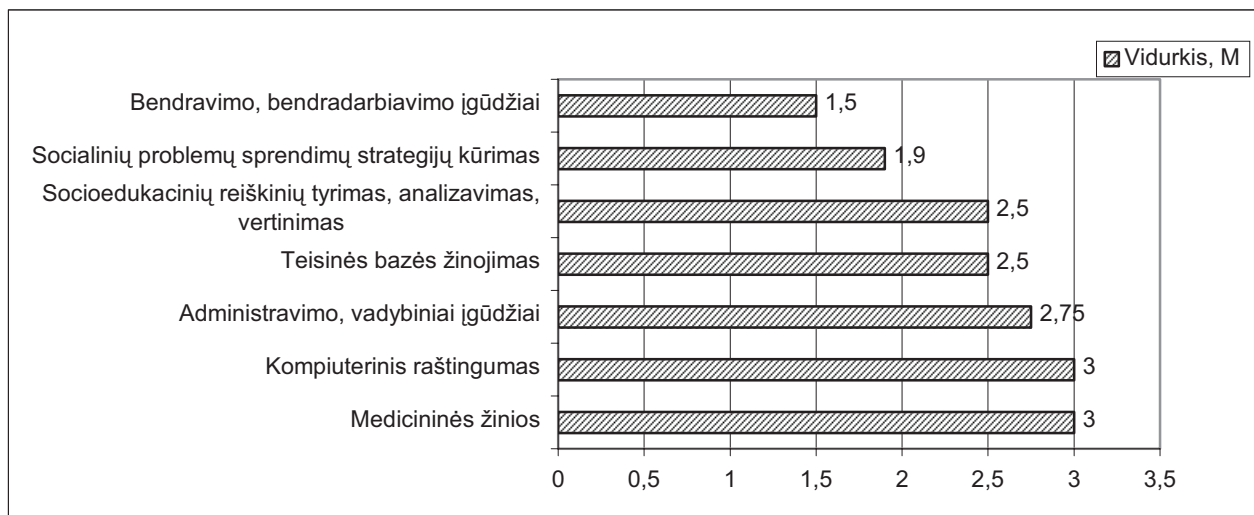
Svarbiausiomis kompetencijomis, reikalingomis specialistui, Lietuvos darbdaviai įvardijo gebėjimą naudoti žinias besikeičiančioje visuomenėje, kritiškai mąstyti, taikyti administravimo

bei vadybinius įgūdžius. Absolventui itin svarbu turėti psichologinių, teisinių žinių, įsisavinti socialinio darbo metodų taikymą, taip pat gebėti kurti naujas socialinių problemų sprendimo strategijas.

Lietuvos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai taip pat akcentavo gebėjimą organizuoti ir vykdyti mokslinius socioedukacinius tyrimus.

Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai kaip svarbiausias ir reikalingiausias specialisto kompetencijas nurodė komunikabilumą, bendradarbiavimą su kolegomis, institucijomis, gebėjimą identifikuoti

ir spręsti problemas savarankiškai ar (ir) komandoje. Specialistas privalo turėti socialinio darbo teorinių žinių, taip pat mokėti taikyti tarpdisciplinines medicininės ir psichologines žinias dirbant su skirtingo amžiaus tarpsnio klientais. Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai taip pat pažymėjo kompiuterinio raštingumo, gebėjimo naudotis interneto technologijomis reikšmingumą (žr. 4 pav.).

2 pav. Socialinio darbuotojo ir pedagogo kompetencijos, būtinos absolventams (Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikų ir darbdavių požiūriu)

Ir Lietuvos, ir Ukrainos darbdaviams svarbus yra absolventų administravimo, vadybinių įgūdžių valdymas, gebėjimas tirti socioedukacinius reiškinius, kurti socialinių problemų strategijas bei išmanyti teisinės bazės niuansus.

Aukštųjų mokyklų dėstytojų Lietuvoje ir Ukrainoje vertinimas. Tyrime dalyvavo 18 Šiaulių universiteto ir 16 Kijevo „Ukrainos“ universiteto akademinės bendruomenės narių, kurie vertino socialinio darbo ir pedagogikos specialistų profesines kompetencijas.

Lietuvos (žr. 3 lentelę) ir Ukrainos (žr. 4 lentelę) universitetų akademinės bendruomenės nariai pateikė specialistų, sprendžiančių socioedukacines problemas, rengimo teigiamus ir neigia-

mus aspektus: tyrimo dalyviai š Lietuvos, išsakydami savo požiūrį į specialistų rengimo procesą, kaip teigiamus dalykus įvardijo plačių teorinių ir dalykinių žinių suteikimą, aukštą dėstytojų kvalifikaciją, lanksčią studijų sistemą, kas leidžia parengti plataus profilio specialistus, turinčius gilią žinias tiek socialinio darbo profesiniame, tiek tarpdisciplininiame lygmenyje. Kaip neigiamus rengimo aspektus jie nurodė dėl socialinės politikos, švietimo sistemos netobulumo vis mažėjančią studentų motyvaciją, kuri lemia studijų kokybės mažėjimą. Specialistų rengimo procese kaip tobulintinas sritis išskyrė studentų medicininį žinių trūkumą bei didesnio studentų mobilumo siekius.

3 lentelė

Teigiami ir neigiami aspektai Lietuvos socialinių darbuotojų rengimo procese (N = 18)

<i>Teigiami</i>				<i>Neigiami</i>			
Nr.	Kintamieji	M	SD	Nr.	Kintamieji	M	SD
1.	Plataus profilio specialistai	3	0	1.	Mažas mobilumas	3	0
2.	Psichologinės žinios	3	0	2.	Medicininė žinių trūkumas	3	0
3.	Gilus teorinis pasirengimas	3	0	3.	Programų vienodinimas	3	0
4.	Plačios teorinės / dalykinės žinios	2,3	0,52	4.	Studentų motyvacijos nebuvimas	2,5	0,58
5.	Lanksti studijų sistema	1,7	1,0	5.	Socialinė politika	2,4	0,84
6.	Dėstytojų kvalifikacija	1,3	0,52	6.	Studijų kokybė	2	0,89
Iš viso:		2,38		Iš viso:		2,65	

Ukrainos aukštojo mokslo – akademinės bendruomenės – nariai, kaip ir Lietuvos kolegos, apibūdindami specialistų rengimo procesą, kaip teigiamus dalykus įvardijo plačių teorinių ir dalykinių žinių suteikimą, aukštą dėstytojų kvalifikaciją. Tyrimo dalyvių iš Ukrainos vertinimais, šioje šalyje išvystyta materialinė, metodinė bazė, puikiai

pritaikyta aplinka studijuoti neįgaliesiems, daug dėmesio skiriama studentų mokslinių gebėjimų ugdymui. Tyrimo dalyviai nurodė tendenciją, jog kasmet į aukštąsias mokyklas įstoja studentų, turinčių vis mažiau mokymosi žinių, ir tai lemia studijų kokybės bei studentų motyvacijos mažėjimą.

4 lentelė

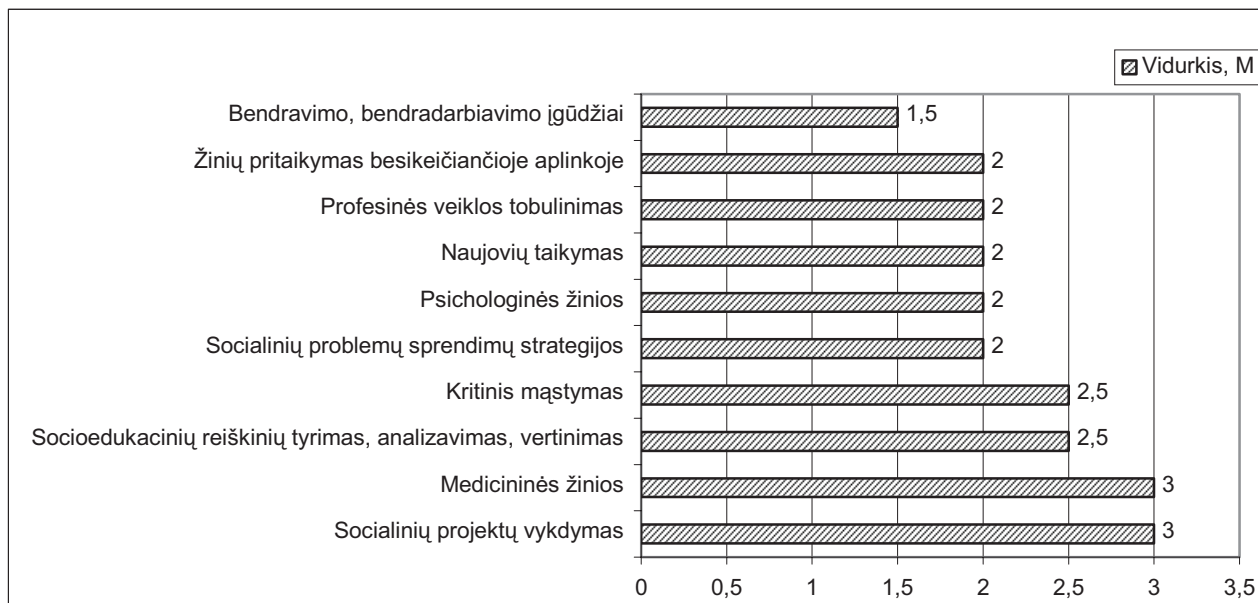
Teigiami ir neigiami aspektai Ukrainos socialinių darbuotojų rengimo procese (N = 16)

<i>Teigiami</i>				<i>Neigiami</i>			
Nr.	Kintamieji	M	SD	Nr.	Kintamieji	M	SD
1.	Plataus profilio specialistų rengimas	3	0	1.	Silpni abiturientai	3	0
2.	Bendravimo, bendradarbiavimo įgūdžiai	3	0	2.	Kompiuterinės technikos trūkumas	3	0
3.	Pritaikyta aplinka	2,67	0,52	3.	Dėstytojų darbo sąlygos	3	0
4.	Materialinė, metodinė bazė	2	0,89	4.	Praktinių įgūdžių stoka	2,75	0,46
5.	Dėstytojų kvalifikacija	2	0	5.	Mokslinių tyrimų bazės stoka	2,5	0,58
6.	Studentų mokslinis darbas	1,5	0,58	6.	Studentų menka motyvacija	1,75	0,89
Iš viso:		2,36		Iš viso:		2,67	

Šiaulių ir Kijevo „Ukraina“ universitetų akademinės bendruomenės nariai kaip itin aktualius specialistų rengimo aspektus nurodė teorinių ir praktinių žinių suteikimą bei tam tikrų psichologinių savybių, bendravimo ir bendradarbiavimo, kritinio mąstymo įgūdžių, siekiant identifikuoti ir spręsti socialines problemas savarankiškai ir (ar) dirbant komandoje aktualumą.

Lietuvos akademinės bendruomenės nariai svarbiausiomis specialistų kompetencijomis

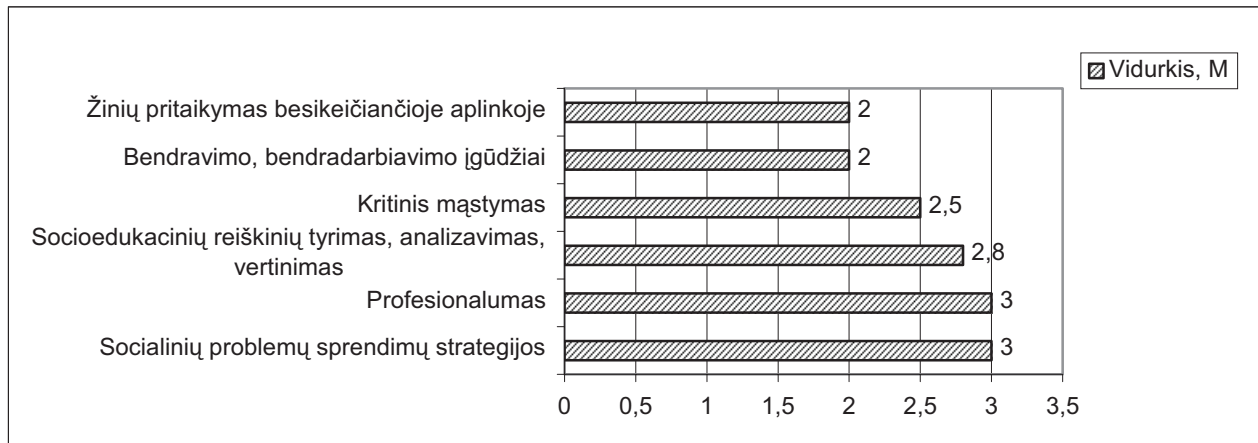
(žr. 3 pav.) įvardijo gebėjimą taikyti kritinio mąstymo principus, vykdyti mokslinius, socialinius tyrimus ir projektus, taikyti inovacijas, kurti socialinių problemų sprendimo strategijas, tobulėti bei pritaikyti žinias besikeičiančioje visuomenėje, puikiai valdant bendravimo, bendradarbiavimo įgūdžius, naudojant profesines, psichologines bei medicines žinias.

3 pav. Socialinio darbuotojo ir pedagogo kompetencijos, būtinos absolventams (Lietuvos akademinės bendruomenės narių požiūriu) (N = 18)

Absolventas, Ukrainos universitetų akademinės bendruomenės narių vertinimu (žr. 4 pav.), turėtų demonstruoti savo aukštą profesionalumą tiriamajame darbe kuriant strategijas, taikant

žinias besikeičiančioje aplinkoje. Būsimasis specialistas turėtų būti puikiai įvaldęs gebėjimą kritiškai mąstyti, konstruktyviai bendrauti ir bendradarbiauti.

4 pav. Socialinio darbuotojo kompetencijos, būtinos absolventams (Ukrainos akademinės bendruomenės narių požiūriu) (N = 16)

Išvados ir diskusija

- Lietuvos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai gana vieningai įvardija socialinių darbuotojų poreikį, kartu pastebimas socialinių darbuotojų trūkumas, o ypač dirbančiųjų sveikatos, rehabilitacijos ir gerovės srityje. Lietuvos ir Ukrainos socialinio darbo ir socialinės

pedagogikos praktikai ir darbdaviai kaip teigiamą aspektą akcentavo plačių teorinių ir dalykinių žinių, apimančių ir psichologinių žinių suteikimą, praktinių, kolektyvinio darbo įgūdžių ugdymą bei bendražmogiškų savybių formavimą.

Lietuvos ir Ukrainos socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai bei darbdaviai socialines problemas sprendžiantį ir socialinį ug-

dymą vykdančių absolventą mato kaip turintį panašias kompetencijas: analitinius gebėjimus, komunikabilumą, nuolatinį profesijos kėlimą. Profesinis tobulėjimas, vertinant Lietuvos ir Ukrainos praktikų požiūriu, skiriasi tuo, kad pastarosios šalies tyrimo dalyviai labiau akcentavo specialistų kompetencijas, susijusias su gebėjimu dalytis patirtimi, taikyti inovacijas. Ukrainos, skirtingai nuo Lietuvos, socialinio darbo ir socialinės pedagogikos praktikai ir darbdaviai pažymėjo kompiuterinio raštingumo, gebėjimų naudotis interneto technologijomis svarbą būsimiems specialistams. Tyrimo dalyviai iš abiejų šalių kaip svarbius nurodė ir administravimo, vadybinius įgūdžius ir gebėjimą tirti socioedukacinius reiškinius, kurti socialinių problemų strategijas bei žinoti teisinę bazę.

- Taikant sutelktos grupės metodą, nustatyta, kad tiek Lietuvos, tiek ir Ukrainos universitetų akademinės bendruomenės nariai, išsakydami savo požiūrį į socialinių darbuotojų ir pedagogų rengimo procesą, kaip teigiamus dalykus įvardijo plačių teorinių ir dalykinių žinių suteikimą, aukštą dėstytojų kvalifikaciją. Ukrainos akademinės bendruomenės nariai pabrėžė gerai išvystytą materialinę, metodinę bazę, puikiai pritaikytą neįgaliesiems studijuoti aplinką. Kaip silpnības įvardijo vis mažėjančią studentų motyvaciją, kuri trukdo studijų kokybės augimui.

Įvardijant absolventui reikalingas kompetencijas tiek Šiaulių, tiek Kijevo „Ukrainos“ universiteto akademinės bendruomenės narių nuomonė buvo panaši: absolventams svarbu turėti teorinių, praktinių žinių bei tam tikrų psichologinių savybių, bendravimo ir bendradarbiavimo, kritinio mąstymo įgūdžių, siekiant identifikuoti ir spręsti socialines problemas savarankiškai ir (ar) dirbant komandoje.

Tiek Lietuvos, tiek ir Ukrainos socialiniai partneriai ir darbdaviai, ir abiejų šalių akademinės bendruomenės nariai svarbiausiomis specialistų kompetencijomis laiko gebėjimą taikyti kritinio mąstymo principus, vykdyti mokslinius, socialinius tyrimus ir projektus, taikyti inovacijas, demonstruoti savo aukštą profesionalumą kuriant strategijas, tobulėti bei pritaikyti žinias besikeičiančioje visuomenėje, puikiai valdant bendravimo, bendradarbiavimo įgūdžius, naudojant profesines, psichologines bei medicinines žinias.

- Remiantis ekspertų – sutelktos grupės tyrimo dalyvių – vertinimais, galima teigti, kad tiek Lietuvos, tiek Ukrainos darbo rinkose yra

pastebimas socialinio darbo specialistų poreikis: abiejų šalių tyrimo dalyviai – studentai, dėstytojai ir praktikai – probleminėmis ir reikalaujančiomis pokyčių įvardijo ne tik edukacines, bet ir socialines, sveikatos ir gerovės sritis.

Literatūra

1. Bergen Communique (2005). The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communique of the Conference of Ministers responsible for Higher Education [žiūrėta 2011-05-22]. Prieiga internete: <http://www.bolognabergen2005.no/Docs/00_Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf>.
2. Berlyno komunikatas (2003). Realising the European Higher Education Area. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003 [žiūrėta 2011-05-22]. Prieiga internete: <http://www.skvc.lt/old/wwwskvc/Berlyno_Komunikat.doc>.
3. Castells, M. (2001). The new global economy. In J. Muller, N. Cloete & S. Badat (Eds.), *Challenges of globalisation: South African debates with Manuel Castells* (p. 2–21). Cape Town, SA: Maskew Miller Longman.
4. Cherrill, G., A. (2001). *Marketing research* (4th ed.). Forth Worth, Philadelphia, Sabn Diego, NY, Orlando: The Dryden Press.
5. Chiu, L. F. (2003). Transformational potential of fokus group practice in participatory action research. *Action Research, Vol. 1 (2)*, 165–183 [žiūrėta 2010-08-23]. Prieiga internete: <<http://arj.sagepub.com/content/1/2/165.full.pdf>>.
6. Clark, B. R. (1995). *Places of inquiry: Research and advanced education in modern universities*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
7. David, M., Sutton, C. D. (2004). *Social research: the basics*. London: SAGE.
8. Detomasi, D. (1995). Mission statements: One more time. *Planning for Higher Education, 24*, 31–35.
9. Dill, D., & Sporn, B. (Eds.) (1995). *Emerging patterns of social demand and univer-*

- sity reform: Through a glass darkly*. Paris: IAU Press/Pergamon.
10. Greenbaum, T. L. (1993). *The handbook for fokus group research*. New York: Lexington Books.
 11. Gibson, J. (1994). *Continuous improvement on a tradition of excellence: Lessons from the study tour on total quality in a university setting*. Ottawa, Ontario: The Conference Board of Canada.
 12. Guba, E. G., Lincoln, Y. S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. K. Denzin, and Y. S. Lincoln, *Handbook of Qualitative Research*, Sage, London.
 13. Guruz, K. (2003). Higher education in the global knowledge economy. Presented at the *CMU Assembly*. Bari, Italy.
 14. Johnson, A. (1996). 'It's good to talk': The fokus group and the sociological imagination. *The Editorial Board of The Sociological Review, Vol. 44, Iss. 3*, 517–538 [žiūrėta 2011-05-25]. Prieiga internete: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-954X.1996.tb00435.x/pdf>>.
 15. Johnstone, B., & Teferra, D. (2004). Introduction. *Journal of Higher Education in Africa, Vol. 2 (2)*, 1–5.
 16. Krueger, R. A. (1994). *Fokus group: A practical guide for applied research* (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
 17. Krueger, R. A., and Casey, M. A. (2000). *Fokus groups: A Practical Guide for Applied Research* (3rd edition). Thousand Oaks, Calif.: Sage.
 18. Kvale, S. (1996). *InterViews – An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage
 19. Lisabonos strategija (1997). Lisbon convention [žiūrėta 2012-05-07]. Prieiga internete: <http://www.bolognabergen2005.no/EN/M_AIN_DOC/Lisbon1.HTM>.
 20. Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, Calif: Sage.
 21. Newman, F. (2001). The new competitive arena: Market forces invade the academy. *The futures project: Policy for higher education in a changing world*. Retrieved September 23, 2002.
 22. Prahos komunikatas (2001). Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001 [žiūrėta 2010-09-22]. Prieiga internete: <http://www.skvc.lt/old/wwwskvc/Prahos_Komunikat.doc>.
 23. Salamanka, 2001. Europos aukštojo mokslo institucijų konvencija. Salamanka, 2001 m. kovo 29–30 d.
 24. Scott, P. (1999). Globalization and the university (CRE action no. 115/1999). *European universities, world partners*. Geneva: CRE.
 25. van Vught, F. A. (2000). Innovative universities. *Tertiary Education and Management*, 5, 347–354.
 26. Žydžiūnaitė, V. (2001). *Profesinių tyrimų metodologija*. Kaunas: KTU.
 27. Wouderberg, F. (1991). An evaluation of Delphi. *Technological Forecasting and Social Change, Vol. 40*, 131–150.
 28. Болонський процес і вища школа України: Бібліографічний покажчик (2004). In: Укл. Герасимова В.О., Чала Н.М.- Запоріжжя: ЗДУ.
 29. Болонський процес: Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу (2004). Київ: Видво Європейського ун-ту.
 30. Вища освіта України і Болонський процес (2004). Тернопіль: Навчальна книга - Богдан.
 31. КОНЦЕПЦІЯ Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки (2006). Розпорядження КМУ № 396-р від 12.07.2006, 1293 [žiūrėta: 2011-06-21]. Prieiga internete: <http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=category§ionid=6&id=1093&Itemid=1321>.

ISSN 1392-5369

Specialusis ugdymas. 2012. Nr. 1 (26), 89–100

Special Education. 2012. No. 1 (26), 89–100

AN ANALYSIS OF THE DEMAND AND REQUIREMENTS OF TRAINING SPECIALIST'S IN PROFESSIONAL COMPETENCES IN LITHUANIAN AND UKRAINIAN HIGHER SCHOOLS: ASSESSMENT FROM THE ACADEMIC COMMUNITY AND SOCIAL PARTNERS

Darius Gerulaitis, Tatjana Bakanovienė, Neringa Povilaitienė

Šiauliai University

P. Višinskio st. 25, LT-76351 Šiauliai

This article presents research data from a focus group attended by Lithuanian and Ukrainian practitioners, employers of social work and social pedagogy and academic community members of higher education institutions (N = 83). These are expert assessments of the socio-educational situation of specialists' preparation and graduates' competences in Lithuania and the Ukraine.

The results of the qualitative research – focus group and content analysis – have revealed that socio-educational problems and challenges both in Lithuania and the Ukraine are similar. They are influenced by increasing migration, unemployment, poverty, the growth of addictive illnesses, society's passiveness and a reluctance to engage in social participation. Participants of the focus group (Lithuanian and Ukrainian practitioners, employers of social work and social pedagogy and academic community members of higher education institutions) highlighted the following positive aspects of training social workers and social pedagogues. These were the provision of a broad theoretical and subject knowledge, the formation of practical skills, and the high qualification status of university teachers. Negative aspects of the training were a lack of medical and managerial knowledge and a failure to assess the prospective specialists' motivation and professional orientation during the recruitment and selection process.

Keywords: *specialists' professional competences,, assessments in the focus group.*

Introduction

In the recent decade, higher education progressed from a “national” focus through “regional”, “international” and finally a “global” orientation. The Bologna process, which focuses on the cohesion and integration of European university studies, and related conventions (The Lisbon Strategy, 2000; The Prague Communiqué, 2001; The Salamanca Convention, 2001; The Berlin Communiqué, 2004; The Bergen Communiqué, 2005) seeks to create a harmonisation of European higher education so that citizens' employment possibilities will be expanded not only at the local and national level but also in the common European Community. This purports to increase European economic competitiveness, determining the international competitiveness of higher education. In higher education training new requirements for specialists have been embedded, particularly emphasising the development of competences enabling students to compete in the global labour market and work at international

levels. Higher education institutions create open systems for developing relationships and accordingly, on one hand, specialist training has to reflect the interests of the institutions, the aims of academic communities and, on the other hand, to cooperate with external institutions, organisations and enterprises that dictate conditions for specialists to compete in the labour market.

Both education in the general sense and higher education, both influence and foster a dynamic development of the international economy (Johnsone and Teferra, 2004). Higher education also underpins social life, cultural and economic development and support in the world (Castells, 2001a; Dill and Sporn, 1995; Newman, 2001). Moreover, the contribution of academic institutions to the development of science and technology has been unquestionable for several centuries (Gibbson, 1994; Guruz, 2003; Scott, 1995). Therefore, higher education institutions must ascertain and adapt to the needs of modern society and respond accordingly. For example they must live in the market economy (Clark, 1995), be crea-

tive and innovative (van Vught, 2000), develop appropriate internal processes, procedures and structures, and consider what is their new mission (Detomasi, 1995).

In the opinion of the European Council, the modernisation of universities is to be related not only to the success of The Lisbon Strategy but also to a much broader role “in the increasing global and knowledge grounded economy” (*Delivering on modernisation agenda for universities*, 2006). In this communiqué the European Council emphasises that universities have a huge scientific and educational potential but this potential is insufficiently used for the economy, society and business. Therefore, the Council suggests that success is determined by things such as; partnerships with business communities; graduate competencies that are commensurate with abilities and competences necessary for the labour market; an increase of interdisciplinarity; and the enhancement of dialogue with social partners.

In analysing the nuances of social and educational situations and specialist training in the Ukraine, it has been identified that seeking to participate in European social, economic and other integration processes, this country increasingly focuses on such important areas as the education of the society of the country (Вища освіта України і Болонський процес, 2004).

Forty five European countries, including the Ukraine, signed the declaration of the Bologna process. This emphasises the need to ensure European cooperation, quality assurance in higher education, the improvement of the quality of the studies and learning processes, the enhancement of trust in education and higher education, student mobility, the compatibility of qualifications and increased competitiveness in the European system of education. In the Ukraine the Bologna Declaration was signed at the Bergen conference on 19th May 2005. It is now implemented officially at both institutional and national levels.

Ukrainian educational specialists, having conducted studies on the situation in the country, (Болонський процес: Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу, 2004), inter alia state that there is a general tendency towards a worsening quality of higher education. This is due to the existence of a communication gap between teachers, scientists and employers (or in broader terms: between education and the labour market). That is to say that educationalists fail to take account of the needs of

the labour market when , creating and implementing study programmes. Higher Education Institutions little consider the needs of the societal context or the labour market, nor do they prepare specialists who have a broad spectrum of skills ready for the labour market.(Болонський процес і вища школа України, 2004).

An experts' analysis of the current situation in the Ukraine, (Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки, 2006) indicates that these shortcomings rooted in higher education are related to:

- a lack of partnership between universities and enterprises or organisations;
- poor participation of employers in forming the curriculum and ensuring that the teaching of young people is suitable for professional practice;
- the territorial spread of educational institutions (including universities);
- the lack of a defined role for universities in industry management at the national and regional level.

As stated in The Conception of Education Development, key issues relevant to the Ukraine are high quality higher education, the employment of university graduates and participation in the country's labour market. This can be achieved through partnership between higher education and scientific institutions, the implementation of flexible curricula and information technologies and teaching according to the Bologna Declaration provisions, and enterprises. Strategic documents of higher education indicate other key ways of solving problems, which are related to World Forums in Dakar (1999), Paris (1998), Seoul (1999), and the implementation of The Bologna Declaration through active participation in international projects and programmes.

Thus, this research posed the following **questions:** *What is the socio-educational situation in Lithuania and the Ukraine? How do Lithuanian and Ukrainian specialists – academic community members and practitioners, employers of social work and social pedagogy – assess the preparation of specialists providing social and educational support? What features and competences should be characteristic of prospective specialists (graduates)?*

Research subject: assessments of the socio-educational situation, the preparation of specialists and the competences required of

graduates' in Lithuania and the Ukraine as seen by the academic community of higher education institutions and social partners.

Research aim: to ascertain an assessment of the socio-educational situation, specialist preparation and graduate competences in Lithuania and the Ukraine as made by the academic community of higher education institutions and social partners.

Research tasks:

1. Applying the focus group method, to ascertain the most relevant socio-educational problems, specialists' preparation for their professional activities and their competences in Lithuania and the Ukraine according to assessments of social work and pedagogic practitioners and employers.
2. Applying the focus group method, to ascertain the most relevant socio-educational problems, specialists' preparation for professional activities and their competences in Lithuania and the Ukraine according to assessments of academic community members.
3. Having conducted individual assessments of research participants' practical experiences, applying the content analysis method, to group them according to semantic relations and name the obtained groups of statements.

Research Sample

The research employed the principles of drawing up a convenience sample, following the approach that research participants would have academic and practical experience in the area of solving social problems and education in Lithuania and the Ukraine. The research sample (of the focus group) consisted of: practitioners and employers in social work and social pedagogy of Lithuania (N = 27), members of the academic community of Šiauliai university (N = 18), practitioners and employers in social work and social pedagogy of the Ukraine (N = 22) and members of the academic community of Kiev *Open International University of Human Development "Ukraina"* (N = 16). In total the qualitative research was attended by 83 respondents (N = 83) from Lithuania and the Ukraine. Focus group sessions were conducted over 2 days of 4 hours each thereby totalling 8 hours.

Research Methodology

The research employs a qualitative methodology of social research, which in research literature (Chiu, 2003; David, Sutton, 2004) is treated as favourable to interpret and understand a phenomenon, to disclose causalities and to analyse the research results in the discussion. Qualitative research enables researchers to receive versatile information about the phenomenon of interest (subject, phenomenon), to find out unique facts and to demonstrate them. Qualitative research aims not to measure but to understand meanings that people attribute to social phenomena.

This research employed the qualitative method of a *focus group*. This is a successful method, seeking to receive ideas and offers (Cherchill, 2001). A focus group involves a group discussion conducted by the moderator. He/she gives topics often using open questions and at the same time notes down the research participants' comments. The purpose is to analyse the researched phenomenon without using preconceived theoretical assumptions. The orientation is more towards a disclosure and description of representatives' actual practical experience and a ranking of data. For example the ranking of unique perspectives, reflections, ideas (statements), grounded in the research participants' practical and professional experiences, according to the means of assessment of said statements.

As indicated in scientific, methodological literature (Guba, Lincoln, 1994; Miles, Hubertan, 1994; Wouderberg, 1991), the focus group method is intended to find out and disclose the opinions and assessments of the group. A focus group may consist of up to a dozen members who will have expert knowledge about the subject under research. The group discussion forms one of the assessment techniques, promoting the obtaining of abundant information (Greenbaum, 1993; Krueger, 1994). During the discussion participants can express their free ideas, their answers are not squeezed into certain frames as with the questionnaire method. In the focus group, whilst looking for answers to questions we are concerned with, we can change the topic of the conversation and direct the discussion in the desirable direction (Morgan, Krueger 1993).

According to Chiu (2003), the focus group is a suitable approach to analyse and disclose sensitive and embarrassing phenomena existing in society. According to Krueger (1994), the

focus group allows for a reliable consensus of opinions in the experts' discussion. The essence of the method is to obtain as many diverse opinions and statements as possible from experts who participate in group discussions, eliminating the possibilities of agreement between participants. This is ensured by inviting research participants who have practical or theoretical experience of the subject under debate to speak about the topics prepared by the research moderator.

In collecting the opinions of the experts in this research systematic principles were followed. This is a very important feature of the method because it ensures that diverse opinions and versatility of experience and competences are contributed. The spectrum of opinions is analysed (structured) in the actual group, using a group semi-structured interview method because the moderator prepares main topics in advance. Discussions take place in the group, in which the moderator raises open-ended problem questions. The group members, i.e., university community and practitioners, employers of social work and social pedagogy express their opinions, reflecting upon their broad professional, social and educational experiences.

Objectivity is achieved through an expert analysis of the thematic content of the data. The titles of statements having been grouped according to their semantic similarity were named and confirmed by 7 experts from an interdisciplinary team (scientists, educologists, social work practitioners) from Lithuania. These are so-called internal experts (as they had participated in the focus group discussions) and 2 external experts (i.e. persons who directly did not participate in the discussions).

Having carried out the research, data was analysed applying the quantitative *content analysis* method. This enabled the identification of notional units (of the analysis), a semantic nomination and a mean calculation.

Data groups (empirical referents) that were identified during the analysis were treated as theoretical constructs and these became key axes and named themes enabling an evaluation of the constituent structure of the analysed phenomenon. Thus a qualitative analysis of the situation enabled a guide as to the direction for change.

In addition to the anonymity of the research participants' personal opinions, which is one of the conditions of data reliability (Kvale, 1996; Žydžiūnaitė, 2001) (said ideas were not

personalised), the group moderator also observed other ethical principles: 1) research participants (researchers and representatives) were treated as equal creators of opinions; b) the concept of research participants as experts, indicated the acknowledged status they held within the work, and not as respondents which may indicate a lower status of research participants.

All discussions in the focus group took place according to the following structure and stages:

- the research participants were fully acquainted with the research description and form of discussions, the ethical principles and process of meeting was explained and rules shared
- participation in the raising of problem questions;
- presentation of practical experiences, reflections and assessments (empirical referents) for the group discussion;
- individual assessment of practical experiences (empirical referents) given by all research participants¹.

Later researchers implemented two other stages of the research:

1. Ranking of practical experiences (empirical referents) expressed by all research participants according to individual assessments (means);
2. Categorisation of practical experiences, reflections and assessments (empirical referents), grouping according to semantic (notional) relations, naming of thematic groups of statements (nomination of categories). Using the content analysis method, 7 team experts achieved objectivity of the data.

Topics for the focus group were chosen on the basis of a theoretical analysis of the data (having analysed educological, sociological and managerial literature), and through an interdisciplinary approach.

The following topics for discussion in the focus group were identified and presented:

- The most relevant socio-educational problems of Lithuania and the Ukraine;
- Strengths and weaknesses of the process of training social pedagogues and social workers;

¹ Assessments were added, when the first choice was given 3 points, the second – 2, and the third – 1 point.

- The most important competences of the social pedagogue and social worker, necessary for graduates.

Principles of data interpretation and analysis. To process qualitative research data the following was applied:

- 1) A detailed description of the research (of the focus group): of principles, context, structure, activity stages, data collection and processing.
- 2) Naming of the empirical referents obtained during the research, applying principles of the content analysis method (7 members of the scientific team carried out expert data naming, in order to ensure reliability).
- 3) Ranking of the data (empirical referents) obtained during the research (according to the importance named by the research participants from 1 to 3).

An interpretation of the data (drawn up categories) that was obtained during the research was carried out based on several principles and methodological approaches:

- in the aspect of content:* the data was interpreted directly, based on the empirical indications identified by the experts who represented various areas and perspectives of the socio-educational situation. In addition to the analysis of the initial external meaning of the data, additional deeper elements and their relationships were sought.
- in the aspect of ranking:* all variables and empirical referents were ranked by research participants (they were asked to name the three most important aspects of the socio-educational situation (strengths and weak-

nesses), assessments were added when the first choice was given 3 points, the second – 2, and the third – 1 point. Then, based on these assessments (means), all empirical referents were ranked. This enabled an analysis of the content of the research problem according to its intensity.

Research Results

Practitioners and employers of social work and social pedagogy. The research was attended by practitioners of social work and social pedagogy from Lithuania (N = 27) and the Ukraine (N = 22), who described the most relevant socioeducational problems and the preparation needed for their professional activities and competences.

Practitioners and employers of social work and social pedagogy of Lithuania (see Table 1) and the Ukraine (see Table 2) analysed positive and negative aspects of specialist training. In Lithuania there is a lack of social workers and particularly of specialists working in the area of health, rehabilitation and welfare. In a positive vein Lithuanian employers identified provision with broad theoretical and subject knowledge, encompassing provision with psychological knowledge, development of practical, collective work skills and with the formation of general human features. Research participants thought that using a student selection method according to orientation and motivation to do social work was insufficient; for this reason it could be difficult to achieve a high level of study. Employers would prefer that students communication and cooperation skills were better developed.

Table 1

Positive and Negative Aspects in the Process of Training Social Workers in Lithuania (N = 27)

<i>Positive</i>				<i>Negative</i>			
No.	Variables	M	SD	No.	Variables	M	SD
1.	Demand of social workers	3	0.1	1.	Lack of communication skills	3	0.1
2.	Collective work	3	0.1	2.	Lack of social workers	3	0.1
3.	Broad theoretical/subject knowledge	2.88	0.35	3.	Lack of practical skills	2.72	0.67
4.	Practical teaching	2.43	0.53	4.	Insufficient selection according to personal features	2	0.82
5.	Teaching tolerance	1.5	0.58	5.	Quality of studies	1.67	0.52
6.	Psychological knowledge	1.5	0.71	6.	Lack of employees working in the area of health and welfare	1.5	0.70
In total:		2.39		In total:		2.32	

In the Ukrainian contingent, practitioners and employers of social work and social pedagogues indicated that the qualifications of university teachers, provision of a broad theoretical and subject knowledge and which is significantly influenced by a diversity of specialisations were most important. Employers named the development of practical skills as a positive aspect but they also mentioned negatively that students received too much theoretical knowledge and were insufficiently prepared to implement it practically. Among the negative aspects the lack of psycho-

logical, medical and managerial knowledge were named as well as the fact that social workers are insufficiently prepared to work within the educational system. Ukrainian practitioners and employers of social work and social pedagogues particularly emphasised the importance of managerial and administrative skills. This is because the speciality of a social worker is rather new in the Ukraine. Funding for such posts is poor; and the ability to look for alternative funding sources, and to be skilled in job creation were assessed as particularly relevant.

Table 2

Positive and Negative Aspects in the Process of Training Social Workers in Ukraine (N = 22)

<i>Positive</i>				<i>Negative</i>			
No.	Variables	M	SD	No.	Variables	M	SD
1.	University teachers' qualification	3	0.1	1.	Surplus of theory	3	0
2.	Broad theoretical/subject knowledge	2.89	0.33	2.	Lack of practical skills	2.33	0.65
3.	Specialists' diversity	2	0.1	3.	Lack of psychological knowledge	2.3	0.82
4.	Practical teaching	2	0.1	4.	Non-preparation of social workers to work in the educational institution	2.25	0.5
5.	Students' research work	1	0.1	5.	Lack of managerial abilities	2.25	0.5
				6.	Lack of medical knowledge	2	1.41
In total:		2.18		In total:		2.26	

Practitioners and employers of social work and social pedagogues in Lithuania, noted the ability to apply theoretical and practical knowledge using social work models and methods as being most important competences necessary for graduates. This should also be supplemented with psychological knowledge and personal skills

and aptitudes necessary for a social worker. The graduate should have analytical abilities, be communicative and continuously seek to improve his/her qualification. Professional development is important but it should be supplemented by an ability to share experiences and apply innovations. (see Fig. 1.)

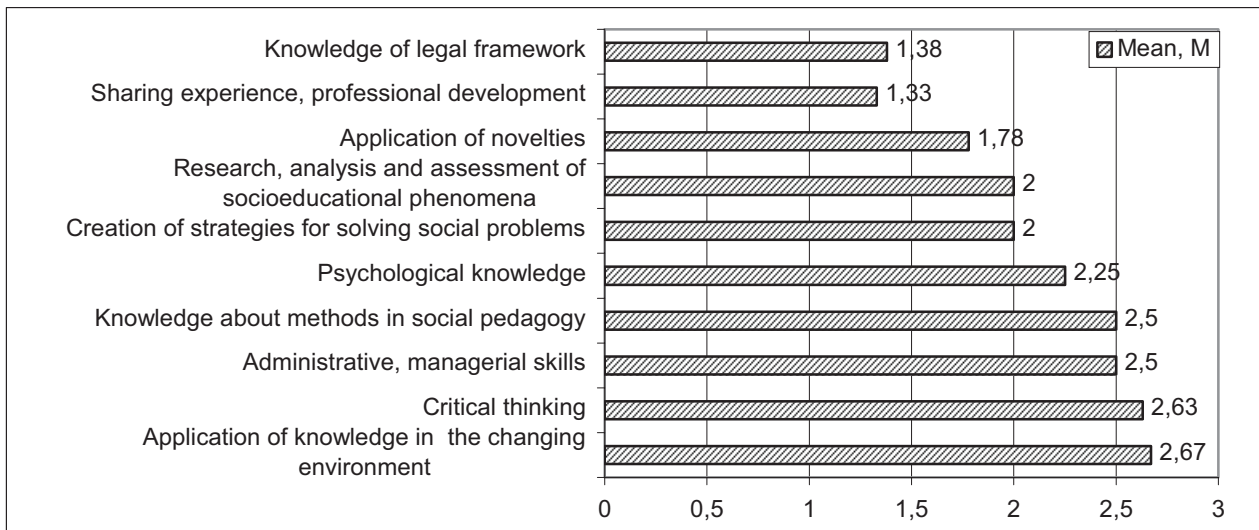

Fig. 1. Social Worker's and Pedagogue's Competences Necessary for Graduates (from the Standpoint of Practitioners and Employers of Social Work and Social Pedagogy of Lithuania)

Lithuanian employers stated that among the most important competences necessary within this field was the ability to use knowledge in the midst of societal change, to think critically, and apply administrative and managerial skills. It is particularly important for the graduate to have psychological and legal knowledge and to master the application of social work methods. Additionally they should be able to create new strategies for solving social problems. Lithuanian practitioners and employers of social work and social pedagogy also emphasised the ability to organise and implement scientific socio-educational research.

Practitioners and employers of social work and social pedagogy of the Ukraine indicated sociability, cooperation with colleagues and institutions, the ability to identify and solve problems autonomously or in a team as the specialist's most important and necessary competences. The specialist has to have theoretical knowledge of social work and also has to be able to apply interdisciplinary medical and psychological knowledge, and to work generically with clients of different ages. Practitioners and employers of social work and social pedagogy of the Ukraine also indicated having abilities of computer literacy and the use of internet technologies (see Fig. 2.).

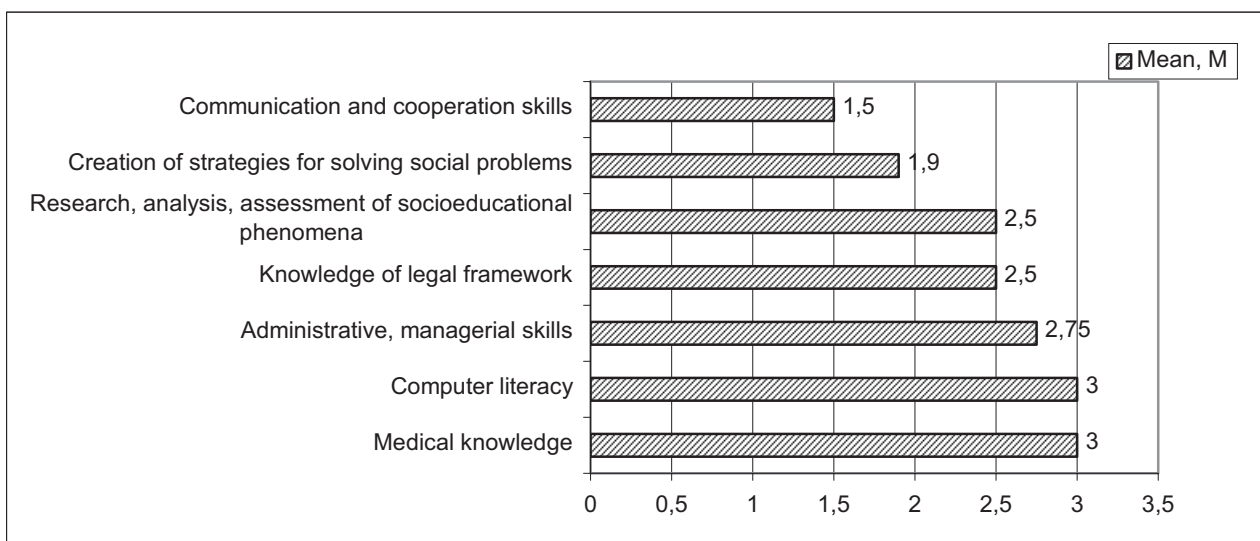

Fig. 2. Social Worker's and Pedagogue's Competences Necessary for Graduates (from the Standpoint of Practitioners and Employers of Social Work and Social Pedagogy of the Ukraine)

Both Lithuanian and Ukrainian employers acknowledged that administrative, managerial skills of graduates, the ability to research socioeducational phenomena, create strategies for solving social problems and a knowledge of the nuances of the legal framework are important.

University teachers of higher education institutions in Lithuania and the Ukraine. The research was attended by 18 members of the academic community from Šiauliai university and 16, from Kiev "Ukraine" university, who described the main social and educational problems, the preparation needed for professional activities and competency skills of specialists.

The academic community members of Lithuanian (see Table 3) and Ukrainian (see Table 4) universities presented positive and negative aspects of training necessary for specialists who

solve socio-educational problems. The research participants from Lithuania, expressing their attitude to the training process of specialists, named provision with a broad theoretical and subject knowledge, university teachers who had a high educational level and the development of flexible systems of study as positive aspects. These aspects enabled the preparation of broad profile specialists who have a deep knowledge both at the professional and interdisciplinary level of social work. Among the negative aspects they named students' who have continuously decreasing motivation. This is thought to stem from imperfect social policy and an education system and which does not offer good quality studies. Areas to be included are medical knowledge and the encouragement of students to undertake higher degree level studies.

Table 3

Positive and Negative Aspects in Social Workers' Training Process in Lithuania (N = 18)

<i>Positive</i>				<i>Negative</i>			
<i>No.</i>	<i>Variables</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>No.</i>	<i>Variables</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.	Broad profile specialists	3	0	1.	Low mobility	3	0
2.	Psychological knowledge	3	0	2.	Lack of medical knowledge	3	0
3.	Deep theoretical preparation	3	0	3.	Unification of study programmes	3	0
4.	Broad theoretical/subject knowledge	2.3	0.52	4.	Absence of students' motivation	2.5	0.58
5.	Flexible system of studies	1.7	1.0	5.	Social policy	2.4	0.84
6.	University teachers' qualification	1.3	0.52	6.	Quality of studies	2	0.89
In total:		2.38		In total:		2.65	

Members of the Ukrainian higher education academic community also named provision with broad theoretical and subject knowledge and a higher qualification level of university teachers as positive aspects. The Ukrainian research participants stated that material and methodical resources are well developed in their country, the

environment is well adjusted for disabled students, and much attention is being paid to the development of students' research abilities. Research participants indicated the tendency that each year the students entering university are less learned and this impacts on the quality of studies negatively and decreases student motivation.

Table 4

Positive and Negative Aspects in Social Workers' Training Process in Ukraine (N = 16)

<i>Positive</i>				<i>Negative</i>			
<i>No.</i>	<i>Variables</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>No.</i>	<i>Variables</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.	Preparation of broad profile specialists	3	0	1.	Week school graduates	3	0
2.	Communication and cooperation skills	3	0	2.	Lack of computer equipment	3	0
3.	Adjusted environment	2.67	0.52	3.	University teachers' work conditions	3	0
4.	Material and methodical resources	2	0.89	4.	Lack of practical skills	2.75	0.46
5.	University teachers' qualification	2	0	5.	Lack of scientific research resources	2.5	0.58
6.	Students' research work	1.5	0.58	6.	Students' low motivation	1.75	0.89
In total:		2.36		In total:		2.67	

There was consensus amongst the academic community members of Šiauliai and Kiev “Ukraina” universities who indicated that theoretical and practical knowledge is particularly relevant to the specialists training. They also noted the relevance of certain psychological features, communication and cooperation, critical thinking skills, the identification and solving of social problems autonomously or in a team.

Lithuanian academic community members (see Fig. 3) named the ability to apply critical

thinking principles, conduct social scientific research and undertake projects, apply innovations, create strategies for solving social problems, improve and apply knowledge in the context of societal change. Additionally they should employ communication and cooperation skills, using professional, psychological and medical knowledge, and these were seen as the most important competences.

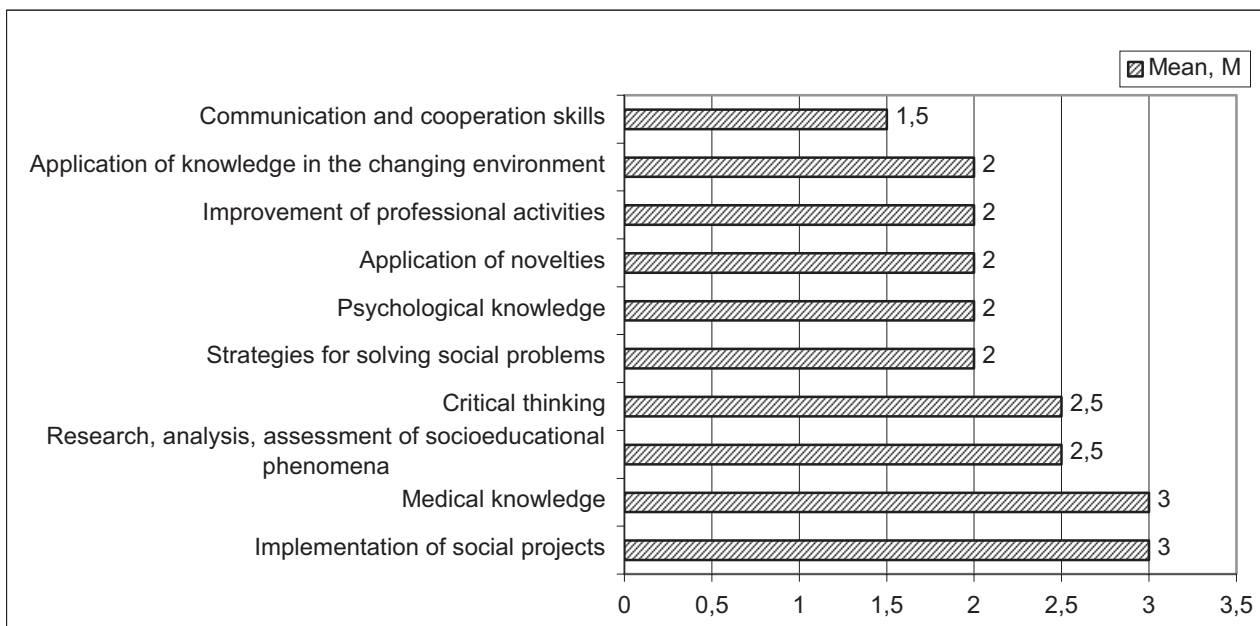

Fig. 3. Social Worker's and Pedagogue's Competences Necessary for Graduates (from the Standpoint of the Academic Community Members of Lithuania)

According to academic community members of Ukrainian universities (see Fig. 4), the graduate should demonstrate his/her high professionalism in strategy creation, research work and

the application of knowledge in a changing environment. The prospective specialist should have a well mastered ability to think critically, constructively communicate and cooperate.

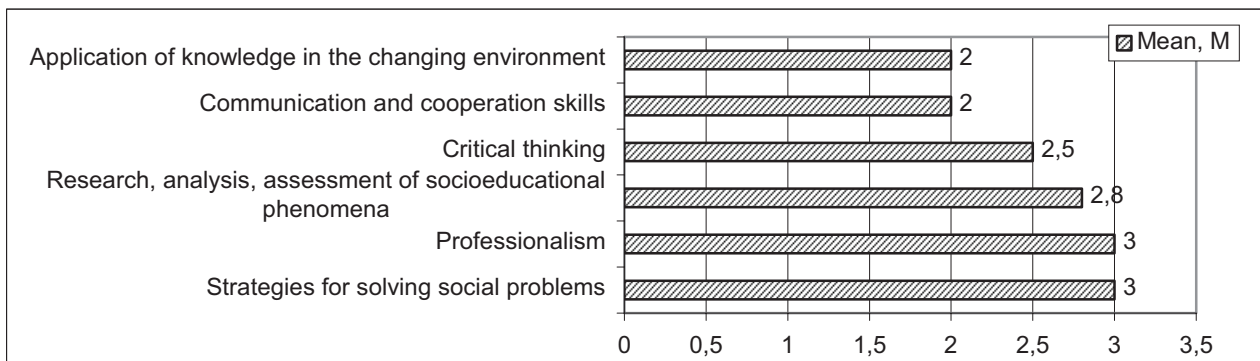

Fig. 4. Social Worker's Competences Necessary for Graduates (from the Standpoint of Academic Community Members of the Ukraine) (N = 16)

Conclusions and Discussion

- Through applying a focus group method, it has been identified that similar social problems exist in Lithuania and the Ukraine: social partners and employers are worried about the increasing unemployment rate, gaps in social policy, poverty, society's passiveness, and restrictions in social participation. In Lithuania there are a growing number of immigrants and children left by immigrants who lack a quality education. The Ukraine encounters society's passiveness, there is a lack of multi-disciplinary cooperation and a proliferation of a dominating medical approach towards disabled persons.

In Lithuania there is an overall view of the demand for social workers and at the same time a lack of social workers, particularly those working in the area of health, rehabilitation and welfare. Lithuanian and Ukrainian practitioners and employers of social work and social pedagogy emphasised that provision within a broad theoretical and subject knowledge, encompassing psychological knowledge, the development of practical, collective work skills and the formation of general communication features, as positive aspects.

The same practitioners and employers maintained that the graduate solving social problems and carrying out social education has similar competences: analytical abilities, sociability and continuous professional development. In the opinion of the Lithuanian and Ukrainian practitioners professional development differs by the fact that the Ukrainian research participants put more emphasis on specialists' competences related to the ability to share experiences and apply innovations. Alternatively from Lithuania, Ukrainian practitioners and employers of social work and social pedagogy noted the importance of computer literacy and the ability to use internet technologies. Research participants of both countries noted administrative, managerial skills, the ability to explore socio-educational phenomena, create strategies for solving social problems and a knowledge of the legal framework as important.

- Applying the focus group method, it has been identified that the academic community members of both Lithuanian and Ukrainian universities, expressing their approach to the process of training social workers and pedagogues, named provision with broad theoretical and subject knowledge and high qualification of university

teachers as positive phenomena. Members of Ukrainian academic community emphasised well-developed material and methodical resources and an environment that is well adjusted for disabled students. As to the weaknesses, they named a decreasing trend in student motivation that hinders the improvement of the quality of their studies.

As far as competences necessary for the graduate are concerned, members of the academic communities of both Šiauliai and Kiev "Ukraine" universities had similar opinions: it is important that graduates should have theoretical, practical knowledge and certain psychological features, communication, cooperation and critical thinking skills in order to identify and solve social problems autonomously and/or through working in a team.

Both Lithuanian and Ukrainian academic community members, like social partners and employers, think that vital competences for specialists are the ability to apply critical thinking principles, carry out scientific social research and projects, apply innovations, demonstrate a high professionalism in strategy creation, improve and apply knowledge in the context of societal change, expertly employ communication and cooperation skills, using professional, psychological and medical knowledge.

- Based on the assessments of experts – research participants of the focus group – it can be stated that there is a demand for social work specialists in the labour markets of both Lithuania and the Ukraine: research participants of both countries – students, university teachers and practitioners – named not only educational but also social, health and welfare areas as problematic and requiring changes.

References

1. *Bergen Communique* (2005). The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communique of the Conference of Ministers responsible for Higher Education. Internet address: http://www.bolognabergen2005.no/Docs/00_Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf.
2. Berlyno komunikatas (2003). *Realising the European Higher Education Area. Communique of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003*. Internet address:

- <http://www.skvc.lt/old/wwwskvc/Berlyno_Komunikat.doc>.
3. Castells, M. (2001). The new global economy. In J. Muller, N. Cloete & S. Badat (Eds.), *Challenges of globalisation: South African debates with Manuel Castells* (p. 2-21). Cape Town, SA: Maskew Miller Longman.
 4. Cherrill, G., A. (2001). *Marketing research (4th ed.)*. Forth Worth, Philadelphia, Sabn Diego, NY, Orlando: The Dryden Press.
 5. Chiu, L. F. (2003). Transformational potential of fokus group practice in participatory action research. *Action Research, Vol. 1 (2)*, 165–183. Internet address: <<http://arj.sagepub.com/content/1/2/165.full.pdf>>.
 6. Clark, B. R. (1995). *Places of inquiry: Research and advanced education in modern universities*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
 7. David, M., Sutton, C.D. (2004). *Social research: the basics*. London: SAGE.
 8. Detomasi, D. (1995). Mission statements: One more time. *Planning for Higher Education*, 24 (Fall), 31–35.
 9. Dill, D., & Sporn, B. (Eds.) (1995). *Emerging patterns of social demand and university reform: Through a glass darkly*. Paris: IAU Press/Pergamon.
 10. Greenbaum, T. L. (1993). *The handbook for fokus group research*. New York: Lexington Books.
 11. Gibson, J. (1994). *Continuous improvement on a tradition of excellence: Lessons from the study tour on total quality in a university setting*. Ottawa, Ontario: The Conference Board of Canada.
 12. Guba, E. G., Lincoln, Y. S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S., *Handbook of Qualitative Research*, Sage, London.
 13. Guruz, K. (2003). Higher education in the global knowledge economy. Presented at the *CMU Assembly*. Bari, Italy.
 14. Johnson, A. (1996). 'It's good to talk': The fokus group and the sociological imagination. *The Editorial Board of The Sociological Review, Vol. 44, Iss. 3*, 517–538. Internet address: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-954X.1996.tb00435.x/pdf>>.
 15. Johnstone, B., & Teferra, D. (2004). Introduction. *Journal of Higher Education in Africa*. Vol 2(2), 1-5.
 16. Krueger, R. A. (1994). *Fokus group: A practical guide for applied research*. (2nd edition.). Thousand Oaks, CA: Sage.
 17. Krueger, R. A., and Casey, M. A. (2000). *Fokus groups: A Practical Guide for Applied Research (3rd edition.)* Thousand Oaks, Calif.: Sage.
 18. Kvale, S. (1996). *InterViews – An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand. Oaks, CA: Sage
 19. Lisabonos strategija(1997). Lisbon convention. Internet address: <http://www.bolognabergen2005.no/EN/M_AIN_DOC/Lisbon1.HTM>.
 20. Miles, M.B., Hubertan, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook (2nd ed.)*. Thousand Oaks, Calif: Sage.
 21. Newman, F. (2001). The new competitive arena: Market forces invade the academy. *The futures project: Policy for higher education in a changing world*. Retrieved September 23, 2002.
 22. Prahos komunikatas (2001). *Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001*. Internet address: <http://www.skvc.lt/old/wwwskvc/Prahos_Komunikat.doc>.
 23. Salamanka, 2001. Europos aukštojo mokslo institucijų konvencija Salamanka, 2001 m. Kovo 29–30 d.
 24. Scott, P. (1999). Globalization and the university (CRE action no. 115/1999). *European universities, world partners*. Geneva: CRE.
 25. van Vught, F. A. (2000). Innovative universities. *Tertiary Education and Management*, 5, 347–354.
 26. Žydžiūnaitė V. (2001). Profesinių tyrimų metodologija. Kaunas: KTU.
 27. Wouderberg, F. (1991). An evaluation of Delphi. *Technological Forecasting and Social Change, Vol. 40*, 131–150.
 28. Болонський процес і вища школа України: Бібліографічний показник

- (2004). In: Укл. Герасимова В.О., Чала Н.М.- Запоріжжя: ЗДУ.
29. Болонський процес: Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу (2004). Київ: Вид-во Європейського ун-ту.
30. Вища освіта України і Болонський процес (2004). Тернопіль: Навчальна книга - Богдан.
31. КОНЦЕПЦІЯ Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки (2006). Розпорядження КМУ № 396-р від 12.07.2006, 1293. Internet adress: <http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=category§ionid=6&id=1093&Itemid=1321>.

Received 2012 06 05